

MEDIJSKO STRUKTURIRANJE VSAKDANA

POVZETEK

Besedilo poskuša vpeljati bralca in bralko v razmišljanje o rastoči vlogi, ki jo imajo mediji pri razporejanju opravila in ritmu in načinih preživljanja časa v vsakdanjem življenju večine ljudi. Najprej od gole vpletenosti medijev v vsakdanje življenje razloči koncept in problematiko strukturiranja vsakdana. Nato na kratko oriše glavne smernice zgodovinskega razvoja simbolnega strukturiranja vsakdanjega življenja ljudi. Prepoznavnost in ponovljivost vsakdana se izkaže za zgodovinski rezultat dolgega razvojnega procesa, kjer "naravne" markerje (pojavi na nebu, znamenja letnih časov) "naravnih" delovnih ciklusov vse bolj zamenjujejo "družbeni" (zvon, ura itn.), družbeni čas se poenotuje.

Ključne besede: komunikacija, zgodovina komuniciranja, (množični) mediji, vsakdanje življenje.

Najprej približajmo bralki in bralcu naslov. "Medijsko strukturiranje vsakdana" ni popolnoma isto kot "vpletenost medijev v vsakdanje življenje". Seveda je hvalevredno, da so feministke, sociologi družine, etnologi in drugi dopovedali komunikološkemu "mainstreamu", da so okoliščine vsakdanjega življenja ljudi okvir za "vpliv" medijev in da mu postavljajo meje. Prav tako s pridom lahko upoštevamo nasprotno perspektivo, v kateri mediji s svojimi specifičnimi modusi komunikacije preoblikujejo načine vsakdanjega življenja, oblike in vsebine dela in preživljanja prostega časa, razporeditev in ritem dnevnih opravil. V besedilu gre za to drugo. Ta pogled pa bi rad najprej izostril.

Izraz "vsakdanje življenje" se v navadni govorici in v medijskih študijih uporablja kot sinonim za navadno, ustaljeno življenje večine ljudi. Podmerna tega, da je za nas vsakdanje življenje sinonim za navadno, ustaljeno življenje slehernika, pa je prikrita: homogenost in temeljna enoličnost dni, ki si sledijo, in dogajanja, ki jih zapolnjuje. Kot sociologe in sociologinje nas mora samoumevnost te podmene presenetiti. Še nedavno je vsak kristjan vedel, da nedelja in praznik pač nista enaka delovnemu dnevu. Tudi zdaj samohranilka in kronik še predobro veda, kateri dan v mesecu bo plača. Kakor še zdaj kmet, ribič, gobar ali planinec so nekoč vsi ljudje živeli v ritmu, v katerem čas ni bil homogen, ritem

sam pa je bil pogosto muhast in motnje v njem včasih dovolj katastrofalne, da so bili ljudje pripravljeni žrtvovati domnevnim gospodarjem usode najdražje, kar so imeli.

Drugače povedano: v drugih časih in v družbah, dovolj drugačnih od naše, so bile strukture preživljanja časa bistveno drugačne. Življenje, izkušeno in dojeto kot vsakdanje, je specifičen zgodovinski rezultat in je kulturno konstruirano.

Prav zato namerno razlikujem *vsakdan* od *vsakdanjega življenja*. Moja temeljna postavka je, da je *vsakdan zgodovinsko specifična in kulturno konstruirana temporalna struktura, ki vzdržuje vsakdanjost* vsakdanjega življenja. SSKJ opredeljuje samostalnik *vsakdan* (z eno besedo in z roditeljsko "vsakdana", ne "vsakega dneva") kot "dan, ki se po svojih značilnostih, dogodkih ne razlikuje bistveno od kateregakoli drugega dneva koga."¹ Če veljavnost te opredelitve sociološko posplošimo v občutje večine ljudi v sodobnih družbah, ustreza moji rabi. Postavka torej implicira, da je življenje za nas *strukturirano* kot *vsakdan*, še prej pa implicira, da je *vsakdan* kot struktura *proizveden*. Proizvedenost ima dve razsežnosti - ta struktura ni tu od nekdaj, ampak je nekoč nastala *na novo*; zdaj in za našo izkušnjo pa se *vsakdan* proizvaja vedno znova, skratka, se *reproducira*.

Da bi lahko kaj rekli o medijskem strukturiranju vsakdana, moramo najprej povedati kaj o temporalnem strukturiranju življenja ljudi sploh, zlasti v družbah, dovolj drugačnih od naše, da nam kontrast izostri pogled na našo lastno družbo. Potem se bomo vprašali o historičnih pogojih možnosti vsakdana in njegovem zgodovinskem nastanku. šele ko to opravimo, bo razprava o medijskem strukturiranju vsakdana ustrezno umeščena.

Še opozorilo. Ker verjamem, da je vsakdanje življenje smiselno raziskovati iz različnih teoretskih izhodišč, bi bil rad razumljiv bralcem in bralkam z različnimi izhodišči. Tule uporabljenih konceptov in problematike zato ne pobiram že narejenih iz nobene takoj prepoznavne sociološke ali filozofske "šole". Oblikujem in razvijam jih sproti. Zaradi jasnosti naj povem le, da "strukturiranje" in "struktura" tu nista mišljena v Giddensovem ali Althusserjevem smislu. Za orientacijo se je bolje navezati na Braudelovo ali Foucaultovo razumevanje struktur v zgodovini.

Nasploh lahko začnemo z ugotovitvijo, da so imanentne zahteve človeške in družbene produkcije in reprodukcije v danem zgodovinskem času in okolju realna prisila za ljudi glede prostorske in časovne razporeditve opravil. Take prisile so sezonski časi za poljedelska, živinorejska, lovska ali ribiška opravila ali deli dneva, primerni zanje, npr. noč za ribolov, zora za lov, siesta v vročih deželah kot čas zastoja v dnevnem ritmu opravil ali čas za nabiranje suhljadi in prinašanje vode, ki morata biti vsakič znova usklajena s časom kuhe in delovnimi časi tistih, za katere boste kuhali. če je tako, pa je treba razlikovati med "ekološkimi" *pogoji* za opravila in konvencionalnimi *markerji* v okolju, ki za akterje označujejo primeren trenutek za začetek, konec ali notranjo razčlenbo določenega opravila ali pa njegovo trajanje.

Vzemimo zgled iz življenja Yanomamijev ob zgornjem toku Orinoca.² Po glasovih nočnih živali - najprej ptice *yôririmi*, nato ptice *hutumi* in potem netopirja, ki se oglašajo: "*irosisi, irosisi...*" - vedo, da se bliža zora. Glas določene vrste ptice lahko pomeni mejnik med časom spanja in časom prebujenja za lovca. Lovec ve, da bo moral ob njenem klicu vstati, če hoče pravočasno zalotiti plen ob napajališču. "Objektivni" pogoji za lov so "ponotranjeni" v vedenju lovca, zato so *družbeno* utelešeni v "družbeno potrebnih" časovnih in prostorskih parametrih vedenja. Zato so za zunanjega opazovalca ta za vsakega posameznika družbeno nujna *opravila sama* tista, ki strukturirajo način življenja ljudi. Za Yanomamije pa so glasovi različnih vrst živali, ki se oglašajo zaporedoma skoz noč, vsako noč ponovljiva sporočila, ki se ujemajo z zanje pomenljivimi ritmi v življenju gozda in njihovih življenjih. Označevalci so le toliko, kolikor naznanjajo čas za določeno opravilo. Sporočila so toliko, kolikor nagovarjajo (in s tem *subjektivirajo*) tistega, ki jih sliši: npr. kot nekoga, ki se mora odločiti, ali bo vstal in šel na lov ali pa se mu to jutro to morda prav nič ne ljubi oziroma se mu ne zdi potrebno.

Posledice so sociološko pomembne. Za subjekta so markerji, ki mu strukturirajo čas, oddajniki sporočil. Zato je njihovi funkciji mogoče pripisati zavestnega povzročitelja. Mogoče ga je posebiti (npr. v duha ali božanstvo) in mu pripisati različne dominacijske vloge: nagovarjanje k dejanjem, ukazovanje, kontrolo, vladanje...

Kaj to v tem trenutku pomeni za našo temo? Zdi se, da jasno razlikujemo med petelinovim petjem, ki naznanja jutro, in je torej le marker, in budilko, ki sem si jo naravnal, da me zbudi pravočasno za v službo, in torej neposredno "povzroči" moje prebujenje. A budilka odigra svojo vlogo samo v funkciji družbeno posredovanih prisil okolja, ki od nas zahtevajo, da smo v službi ob določeni uri, zaradi česar moramo v trenutek za prebujenje všteti čas za umivanje, oblačenje, zajtrk, vožnjo na delo in še marsikaj. Tudi v sodobnih družbah nismo neobčutljivi za nianse v statusu markerjev strukturacije našega časa: tovarniška sirena in kartica, ki beleži prihode in odhode, sta različna načina družbene kontrole in se nanju ustrezno različno odzivamo...

Tako je za zgodovinsko vpeljavo vsakdana gotovo odločilno dvoje: najprej zamenjava naravno danih markerjev strukturacije časa (ta seveda ustreza družbeni prisili, ki poskuša vsaj do neke mere negirati naravne ritme opravil - tako samostanski zvonovi, ki kličejo k molitvi, ustrezajo praksi strukturiranja časa, ki deloma zanika mejo med dnevom in nočjo in slavi zmago duha nad telesom), potem pa homogenizacija abstraktnega linearnega časa trajanja, povezana z napredovanjem urarske tehnike.³ Obe spremembi sta seveda v tesni zvezi z racionalizacijo predindustrijskega rokodelskega in nato industrijskega delovnega procesa, zlasti z njegovim relativnim osamosvajanjem od poljedelskih in živinorejskih "naravnih" ritmov dela, posredovani pa sta tudi z novimi gospodstvenimi razmerji.

Čeprav bi iz današnje perspektive lahko govorili o uri kot mediju, torej o komunikacijski tehnologiji, pa bomo rajši rekli, da se *medijsko* strukturiranje vsakdana začne z *dnevnikom*

- s časopisom, ki izide vsak dan in vsak dan prinese na enak način razvrščene in na enak način upovedene novice z vedno istih tematskih področij. Posreči se mu vsak posamezni dan hkrati individualizirati (23.4.1998 je bilo v Delu mogoče prebrati enkrat in neponovljiv zbir novic, ki je "konkretiziral" "dogajanje" prejšnjega dne), ga homogenizirati s prejšnjimi in naslednjimi dnevi in ga tako pripeti v dvojno temporalno gibanje. To je hkrati linearno (zaporedne številke dni v mesecu, let in številke časnika) in krožno (dnevi v tednu, mesci v letu). Šele s tem je ustvarjen vsakdan - dan je dnevu enakomerno podoben, obenem pa v ugotovljivih podrobnostih in na urejen način različen od vsakega drugega dne. Spemembe, ki jih je prinesel v urnik posameznika, so pri dnevniku najbrž zanemarljive. Zanesljivo pa je utrdil rutine branja, saj so priložnosti za branje dnevnika postale stalne in predvidljive: intermezzi v dnevnem ritmu opravil, npr. na stranišču, pri zajtrku, na zofi po kosilu, na avtobusu ali tramvaju na poti v službo ali iz službe. Karikature nas naredijo senzibilne za nekaj, kar bi drugače prezrli: priložnosti za branje so bralci in njihovi bližnji doživljali kot motnje v komunikaciji ali kot priložnosti, da se zavestno osamijo, odtegnejo pogovoru, umaknejo v svet svojih misli, nedosegljiv fizično navzočim bližnjim. Svet, ki prispe vsak dan z novicami, pa je pomagal ustvariti družbeno potrebo, ki sta jo pozneje zapolnila radio in TV - potrebo po tem, da bi oddaljeni dogodki, ki jih je časnik lahko le opisoval, in to vedno kot že pretekle ali pa še ne dogodene, v zvoku in sliki še živi vstopali v domove.⁴

Z radiom, zlasti pa seveda s TV, smo v odločilni fazi, ko mediji prevzamejo sodooločujočo, včasih celo vodilno vlogo v strukturiranju vsakdana. Zgodovine radia in TV prepričljivo pokažejo, da so bili urniki in programske sheme javnih servisov precej bolj ohlapni kot pri komercialnih programih.⁵ Ponovljivost dnevnih urnikov ter tedenskih in sezonskih programov kot funkcija zagotavljanja predvidljivih ciljnih publik za oglaševalce se uvršča med druge postopke za standardizacijo masovne produkcije blag za široko porabo, iznajdenih konec 19. in v začetku 20. stoletja.⁶ Obenem pa so ponovljivi in predvidljivi urniki - seveda skupaj s standardiziranim in skrajšanim delovnim časom, ki se je nekako po koncu I. svetovne vojne ustalil približno pri 8 urah na dan in je torej prvič v industrijski dobi večini odraslih sploh dopustil prosti čas⁷ - temelj standardizacije in reorganizacije preživljanja časa članov gospodinjstva.

Za prve poslušalce radia je bila fascinanta zlasti sposobnost naprave, da jih naredi navzoče pri zanje pomembnem dislociranem dogodku - na koncertu, na tekmi, na praznični proslavi. Prilagoditev času tekme ali predstave zanje ni bila le samoumevna, pač pa celo pogoj za uživanje. Prva sprememba v strukturaciji vsakdana se torej zgodi - vsaj za tiste (najbrž so bili manjšina!), ki so dotlej hodili gledat take dogodke - v geografiji preživljanja dneva in je skladna z varčevanjem med ekonomsko krizo: pri dogodku smo navzoči doma ali v sosesčini. Šele potem ko je postalo pričakovanje, da bo medij dogodek prinesel na dom, samoumevno, se je program lahko prilagodil siceršnjim opravilom poslušalcev med poslušanjem. Mislim pa, da je sposobnost bežnega poslušanja radia priučena in da je bilo priučevanje za prvo generacijo poslušalcev, ki se je na radio navajala že odrasla, bistveno težje kakor za njihove otroke. Šele v kontrastu s perceptivno

zahtevnostjo TV se zazdi radio naprava za spremljanje ljudi pri delu, sploh pa so radijski programi, zavestno narejeni za bežno poslušanje, že reakcija radia na pozornost, ki jo ljudje v prostem času namenjajo TV. Zato bi pri radiu veljalo poudariti zlasti to, da ustaljeni radijski urnik, prilagojen dnevnemu ritmu domnevne večine poslušalcev v vsakem delu dneva, sinhronizira dnevne ritme, ki so bili dotlej individualno raznovrstnejši, v družbeno povprečne ritme. Družbeno povprečje se uveljavlja na nov in za ljudi na novo pomenljiv in pomemben način: medtem ko se zvok tovarniške sirene ob šestih zjutraj, vmes za malico in ob dveh za konec šihta oglašja kot posamezni zastopnik statistično veljavnega družbenega pravila, pa pravljica za lahko noč na nacionalnem radiu ob sedmih zvečer s pripovedovalčevim glasom uveljavlja skupni nacionalni čas za spanje otrok kot intimni nagovor vsakega otroka, ki je v dosegu nagovora. Pri tem ga nagovarja kot pripadnika iste zamišljene skupnosti,⁸ ki jo v tendenci spravljajo spat vsokrat in z istim sporočilom.

Ali je televizija v strukturiranje vsakdana prinesla še kaj razen veliko večje intenzivnosti, s katero posega v življenje, in ki je navsezadnje prepričala ljudi o masivnosti tega poseganja, večinoma dojeti v ideoloških klišejih - v različicah tehnološkega determinizma ali teorije zarote? Znano je, da je gledanje TV zavzelo po več ur na dan v življenju večine ljudi in da je bil ta čas odtegnjen od drugih oblik razvedrila ali dela. če za radio morda velja, da ga poslušamo ob tem, ko počnemo kaj drugega, pa za TV praviloma velja, da to drugo počnemo ob gledanju. Ne gre le za časovno prerazporeditev opravil, za izpustitev nekaterih in privzetje drugih ter za notranjo spremembo tistih opravil, ki so uskladjiva z gledanjem: spremenjen je npr. ne le čas za večerjo, marveč tudi način priprave in postrežbe obroka, kraj in potek hranjenja, zaradi vsega tega pa tudi pomen, ki ga ima vse skupaj v mikroekonomiji, mikropolitiki in mikrokulturi družine.⁹ Ob ustaljeni patriarhalni delitvi dela glede na spol v okviru družine to pogosto pomeni neenak dostop žensk do gledanja. Vendar pa paradokсно to, da je v tendenci "vzrok" za te spremembe v dosegu nekega TV programa lahko en in isti, prav v primeru, da oddajo gleda skoraj vsakdo, zaradi medsebojne različnosti množice mikrookolij, kjer bo vzrok učinkoval, v vsakem posameznem mikrookolju ravno *ne* bo imelo enakih učinkov. Impakt bo splošno družben: kakor postajajo popularne TV oddaje referenčna raven za artikuliranje skupne kulturne izkušnje (vanjo se morajo vključiti vsi, ki hočejo biti razumljivi, četudi oddaje ne gledajo ali ne marajo), kánonska razporeditev objavljenih vesti v vnaprej pripravljene tematske in stilske prisilne jopiče pa referenčna raven za družbeno sprejemljivo opredelitev pomena in hierarhije družbenih problemov, postane razporeditev oddaj referenčni okvir za časovno razporeditev javnih in zasebnih zadev: proslave morajo počakati na konec TV dnevnika ob osmih, zasebni telefonski klici prav tako. Tendence televizije, za njo pa drugih medijev, ki se prilagodijo njeni vladavini (npr. radia, ki se vštuli kot spremljava časovnim presledkom in prostorskim situacijam, kjer ni mogoče gledati TV, npr. v avtu ali ponekod v službi), je *koekstenzivnost* z vsakdanjim življenjem ali, kot sem nekje prebral, brezšivna spojitev z njim. Mediji tako dobivajo svoj etimološki pomen: so sredina, okolje, struktura vsakdanjega življenja.

Da strukturirajo vsakdan, je mogoče pokazati tudi za medije, namenjene medosebni komunikaciji, npr. za telefon. Že takoj na začetku je telefon instaliral drobne imaginarne prostorčke zasebnega v službi in javnega doma - le pomislite, da so bili telefoni doma dolgo praviloma v predsobi, blizu vrat! Telefonski razgovor je izvotlil dotlejšnjo koherenco prostorov kot krajev fizične sonavzočnosti govorcev. Potrebo po obisku je odpravil ali pomnožil - odvisno od komunikacijskih navad, na katere se je navezal. Avtomatski odzivnik je odpravil obvezno simultano navzočnost obeh govorcev in postavil poklicanega v privilegirani položaj nasproti klicatelju. Če je načelno omogočil komunikacijo tudi onkraj simultane sonavzočnosti, je storil to tako, da je svobodo odziva popolnoma prepustil poklicanemu. Mobilni telefon pa je omogočil subtilno spremembo komunikacijskega statusa njegovega posestnika: ne le, da skoraj ni več omejen glede tega, od kod (in s tem, kdaj) lahko kliče, marveč je zdaj postal načeloma povsod (in zato v tendenci vedno) dostopen. Za klicatelje je ves njegov čas in prostor v perspektivi postal javen. A če vaš telefon zdaj lahko zazvoni sredi sestanka, ki ga vodite, da vas otrok vpraša, ali lahko gre v kino, so se javnosti in zasebnosti zapletle na nove, nepredvidljive in pogosto, na srečo, komične načine.

Zadnje generacije osebnih računalnikov so odpravile razliko med tehnologijami za množično in medosebno, enosmerno in interaktivno, aktivno in pasivno komunikacijo. Če zdaj lahko govorimo o medijih brez pridevnika množični, pa postajamo pozorni tudi na to, da je človeštvo že zdavnaj poznalo načine komuniciranja onkraj časovne simultanosti in fizične sonavzočnosti, pa tudi, da je govorica že sama medij, informacijska in komunikacijska tehnologija. To, da si ljudje z osebnimi računalniki nosijo delo domov, v službi pa na internetu izživljajo svoje zasebne fantazije in frustracije, je le simptom tega, da računalniška tehnologija z integracijo modusov komunikacije odpravlja *posebne* načine medijskega strukturiranja vsakdana, značilne za zadnjih nekaj desetletij, če že ne stoletij. Vključenost v integrirano informacijsko omrežje je splošna zahteva in pogoj sodobne družbenosti. Medijsko strukturiranje vsakdana postaja anahronistično postavljen problem. Problem je treba postaviti na novo - kot problem načinov, obsega, vsebin vključevanja v omrežje in načinov izključevanja iz njega. Status časov, prostorov, oseb in stvari vsakdanjega življenja postaja opredeljiv le glede na ta nova razmerja.

LITERATURA IN OPOMBE

¹ Slovar slovenskega knjižnega jezika V (T-Ž), DZS, Ljubljana, 1991, str. 545a.

² Jacques Lizot, *Tales of the Yanomami. Daily Life in the Venezuelan Forest*, Cambridge University Press, Canto Edition, 1991 (angl. prevod; franc. izvirnik 1976), str. 113.

³ Gl. npr.: Lewis Mumford, *Technics and Civilization /1934/* in Carlo Cipolla, *Clocks and Culture 1300-1700 /1967/*, cit. po: E.P. Thompson, "Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism" v: *Customs in Common*, Penguin, Harmondsworth, 1993, str. 352-403, in Jacques Le Goff, "V srednjem veku: čas Cerkev in čas trgovca" ter "Čas dela v "krizi" XIV. stoletja: od srednjeveškega časa do modernega časa" v: *Za drugačen srednji vek*, Studia humanitatis, Ljubljana, 1985, str. 53-88.

⁴ Glede družbene potrebe, ki jo je zapolnila radiotelevizija, gl: Raymond Williams, "Tehnologija in družba: zgled televizije", v: *Navadna kultura. Izbrani spisi* (izbor J. Vogrinc), Studia humanitatis, Ljubljana, 1997, str. 269-288.

⁵ Zgled je praksa radia BBC v 30. letih, ki se je načrtno izogibal rutinskim razporedom oddaj in s kratkimi premori poudarjal diskontinuiranost programa, razumljenega pravzaprav kot nenaravno sosledje prenosov med seboj nepovezljivih in dislociranih zunajradijskih dogodkov. Takratni BBC je s tega aspekta v vrsti spisov zelo plodno raziskoval zlasti Paddy Scannell. Gl. npr. članek "Radio Times: The Temporal Arrangements of Broadcasting in the Modern World" v zborniku s konference Britanskega filmskega inštituta l. 1986: P. Drummond in R. Patterson (ur.), *Television and its Audience*, BFI Publishing, London, 1988, str. 15-31.

⁶ Na tako funkcijo je učinkovito opozorila Ien Ang v: *Desperately Seeking the Audience*, Routledge, New York in London, 1991. Glede standardizacije masovne produkcije blag kot načina za kontrolo kvalitete se je oprla na: James Beniger, *The Control Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., in London, 1986.

⁷ Gary Cross, *Time and Money. The Making of Consumer Culture*, Routledge, New York in London, 1993.

⁸ O nacionalni skupnosti kot skupnosti, katere zamišljanje reproducirajo mediji od knjige dalje, gl.: Benedict Anderson, *Zamišljene skupnosti* (sl. prev. Alja Brglez-Uranjek), Studia humanitatis, Ljubljana, 1998. Gl. tudi spremno besedo: Jože Vogrinc, "Zamišljene skupnosti danes".

⁹ Opažanja na to temo so raztresena malone po vsej literaturi iz medijskih študijev, ki se vsaj malo dotika "etnografije" medijskih občinstev. Vendarle sem sam še največ odnesel iz: James Lull (ur.), *World Families Watch Television*, Sage, Newbury park in Beverly Hills, 1988, zlasti iz raziskave Neene Behl o prerezpodelitvi opravil po nabavi televizorja v severnoindijskih vaških družinah v 80. letih.